

ЈЕЗИЧКИ ПЕЈЗАЖ ГРОБЉА У РЕКАШУ (РУМУНИЈА): ШОКЦИ И СРБИ

Прилог се заснива на теренским истраживањима Хрвата Шокаца у Рекашу и Срба у Банатској Црној Гори и Рекашу обављеним током септембра 2019. године, а која су обухватала и документацију језичког пејзажа ових вишенационалних и мултиконфесионалних заједница. Расположена литература на немачком језику осветлила је немачку перспективу некадашњег суживота у Рекашу, и посебно историјске односе Шокаца и Немаца (Шваба). У првом делу рада, на основу новинских података из српске темишварске штампе из међуратног периода сагледани су резултати политике интегралног југословенства на односе Срба и Шокаца у Румунији тога доба. У другом делу рада, уз кратак осврт на културни пејзаж католичког гробља у Рекашу, анализирани су фунерарни записи на српскохрватском/хрватском језику (антропоними), са посебним акцентом на распрострањеност финалне формуле ‘лака (црна) земља’.

Кључне речи: Рекаш, Шокци, епиграфика, гробље, Јоца Ћосић, Банатска Црна Гора

Тимска теренска истраживања шокачких Хрвата у Рекашу (Recaș / Temesrékas / Rekasch) обављена су септембра 2019. године у склопу комплексних антрополошко-лингвистичких истраживања Срба у области Банатска Црна Гора у Румунији у непосредној близини града Рекаша. У самом граду Рекашу, осим података о Шокцима², прикупљана је и грађа о досељеним Србима. Истраживања Банатске Црне Горе обављана су током маја 2018, октобра 2018. и септембра 2019, а у тиму су радиле Смиљана Ђорђевић Белић, Светлана Ћирковић и Биљана Сикимић у оквиру два научна пројекта: „Истраживање историје и културе Срба у Румунији” Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији³ и билатералног пројекта САНУ и Румунске академије наука

¹ biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

² Два снимка са теренских истраживања Шокаца у Рекашу, обављених септембра 2019. постављена су на интернет: <https://www.youtube.com/watch?v=L49R8yamZrw&t=259s>, <https://www.youtube.com/watch?v=JFIGF3yuGWA>.

³ Руководилац пројекта је проф. др Миља Радан.

„Срби у Румунији и румунско-југословенске везе у другој половини 20. века”⁴. Непосредну организацију рада на терену Банатске Црне Горе помогао је Савез Срба у Румунији, и, посебно, колега Стева Перинач кога се сећамо са љубављу и великим поштовањем.

Данас у области Банатска Црна Гора, која се налази источно од Темишвара у жупанији Тимиш, Срби живе само у четири села – Краљевцу, Лукаревцу, Петровом Селу и Станчеву. Према државним пописима становништа у Румунији (1992/ 2002/ 2011) број Срба у насељима Банатске Црне Горе драматично опада: Краљевац: 239/ 162/ 98; Лукаревац: 30/ 41/ 11; Петрово Село: 301/ 218/ 136; Станчево: 313/ 241/ 137; Рекаш: 40/ 97/ 69 (Степанов, Степанов 2014: 28–30, 33). Административни статус града Рекаш је добио 2004. године. Према прелиминарним резултатима Пописа у Румунији 2021, град Рекаш има 8347 становника. У овај број укључено је још шест околних села, међу којима су Петрово Село и Станчево, док Краљевац у административном погледу припада комуни Велики Тополовац (Topolovářtu Mare), а Лукаревац – комуни Брестовац (Brestovářt).⁵

Вишенационални Рекаш

Осим теренске грађе и бројних докумената сачуваних у Историјском музеју у Рекашу,⁶ истраживачима рекашке прошлости и актуелног стања етницитета у овом граду на располагању стоји и солидна литература објављена на хрватском, односно – српскохрватском (Ćosić, 1933, 1934; Grbić Јакоровић, 2016; Јагић, 1929; Krpan, 1990, 1992; Олујић, 2021; Vulić-Vranković, 1998, 2009, 2015, између осталих значајних радова), и немачком језику (Bertram, Neuer, Stricker, 2003; Rumesz, 2018 као и веома информативан сајт <http://www.rekasch.de> који систематизује постојећу немачку литературу). Сасвим очекивано, у питању су две различите перспективе о скоро три века суживота Шокаца и Шваба – како се Немци из Рекаша сами одређују.

Монографија Стјепана Крпана (1922–1995) посвећена Хрватима у Рекашу (Krpan 1990) на основу прилично оскудних историографских података и података из усмене историје доноси претпоставке о времену досељавања Шокаца у ове делове Баната (Крпан је на терену Румуније прикупљао грађу почевши од 1976. године, његове податке касније преносе и други извори). Шокци католици досељени су крајем 17. почетком 18.

⁴ Руководиоци пројекта су академик Тибор Варади и проф. др Миодраг Милин. Први резултат овог истраживања објављен је у. Сикимић, 2021а.

⁵ <https://www.ziuaadevest.ro/date-provizorii-de-la-recensamant-timisoara-populatie-cu-20-mai-mica-situatia-in-restul-judetului/>

⁶ Током рада на терену снимљен је и један разговор у локалном Историјском музеју на тему историје града Рекаша: https://www.youtube.com/watch?v=FvTV9_Wt8Lk.

века, у крајеве источно и северно од Темишвара, у Рекаш и неколико околних села. У самом Рекашу, населили су претежно северни и западни део насеља који је по њима назван *Шокачки крај* или *Шокачка страна*, а усмена историја као место њиховог порекла помиње источну Славонију, односно село Бабина Грета у околини Винковаца. Крпан се даље бави и другим таласом досељавања, овог пута хрватског кајкавског становништва из Горског котара, познатогу Рекашу под именом *Гранери*. Гранери су пре досељавања радили као дрвосече у околини Острогона, па овај назив рефлектује немачко име овог града – *Gran*. Током времена кајкавски Гранери стопили су се са Шокцима. Крпанова монографија региструје и исељавање бројних Рекашана у прекоокеанске земље, до којег је дошло посебно после Првог светског рата. Почетком 20. века Шокци у Рекашу су, уз Немце, били богати земљопоседници.

Према Крпановим подацима, Шокци су још од 18. века одржавали везе са бачким Хрватима у оквиру Хабзбуршке монархије. Њихов културни препород започиње крајем 19. века⁷, а посебно је снажан у међутарном периоду: Крпан указује на значај хрватског књижевног друштва Светог Јеронима које је снабдевало Рекашане потребним књигама и часописима.⁸ После Другог светског рата Рекашани пролазе кроз процес колективизације, а после Резолуције Информбироа рекашки Хрвати, као и сви други припадници југословенских мањина у Румунији, практично прекидају контакте са матичном земљом, Југославијом. После румунске Револуције 1989, малобројни преостали Шокци делимично су повратили своја имања, данас се баве виноградарством, сеоским туризмом, локалном индустријом и услужним делатностима. Званична статистика за 1992. годину у (тадашњој) комуни Рекаш бележи само 151 Хрвата, а после 1991. добијају и хрватско држављанство (Domaneanț 2012).

По ослобођењу Баната од османске власти, први немачки колонисти досељавају се у Рекаш 1724. из различитих немачких крајева, убрзо следе нови таласи немачких досељеника 1736, 1740, 1764, 1766. Прва јеврејска породица је досељена 1816, касније стижу и друге. Последње планско досељавање је било 1899. када је 100 мађарских католичких породица из темишварске, торонталске, чанадске и чонградске жупаније насељено у део Рекаша назван „Мађарско село”, касније „Ново село” (Satul nou). Како је католичка црква била удаљена, Мађари су у свом делу 1902. године подигли један звоник. Талас исељавања у Америку започиње првих година 20. века.

⁷ О оснивању (1888) у раду шокачког певачког друштва у Рекашу в. http://www.zhr-ucr.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=1985&Itemid=294

⁸ Крпанова монографија (Крпан 1990) садржи ономастичку грађу из Рекаша (антропониме и топониме), затим, кратак опис рекашког говора и дијалекатски речник. Од шокачке фолклорне грађе и „обичајне баштине” у монографији су објављене народне песме: посебно значајне коледарске и ускршње песме, поскочице, пословице и приче. Монографија је илустрована фотографијама и географским картама.

Пре Првог светског рата, 1910. године, Рекаш је имао 4321 становника, од тога 1838 Немаца, 1245 Мађара, 956 Шокаца, 210 Румуна, 29 Хрвата, 20 Срба, 17 Словака, три Чеха и три Бугара, нема изјашњених Јевреја. По окончању Другог светског рата, јануара 1945. из Рекаша је у СССР на принудни рад депортовано више од 200 Немаца. Седамдесетих година 20. века почиње убрзано исељавање румунских Немаца (постојала је годишња квота за исељавање 10–12 хиљада етничких Немаца из Румуније), а после Револуције 1989. скоро сви Немци напуштају Рекаш: 1977. у Рекашу су још увек живела 902 Немца, а према попису из 2002. само још 111 Немаца или њихових потомака из мешаних бракова. Осим Румуна, у послератном периоду у Рекашу је посебно порастао број Рома.

Историја рекашког вишенационалног школства је врло сложена: године 1856. саграђена је посебна школа за шокачку децу, али је крајем 19. века, због малог броја деце, морала је да се уједини са немачком школом. Будући да насељавање Мађара почиње 1899. године и наставља се у периоду до Првог светског рата убрзо се оснива и мађарска школа коју су похађала и румунска деца из Рекаша и околних села. Године 1922, по преузимању администрације од стране румунске државе, оснива се уз мађарску школу и румунска школа. Тада се шокачки ученици из немачке конфесионалне школе пребацују у српскохрватску државну школу. Све до 1933. године у Рекашу су постојале школе на румунском, мађарском, немачком и српскохрватском језику као засебне или као секције државне школе. Школовање је трајало шест година, после 1934. прелази се на школски систем од седам разреда, а 1965. на осам разреда. Српскохрватска школска секција је укинута 1960, а немачка 1986. због недостатка ученика (<https://primariarecas.ro/istoric/>).

Интегрално југословенство: међуратни период у Рекашу

Културна политика у Краљевини Југославији, посебно интензивно је спровођена после увођења шестојануарске диктатуре и промена имена Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевина Југославија. Политичке прилике у сада новоствореној матици одразиле су се и на односе јужнословенских народа у Краљевини Румунији, слично дивергентном ефекту које ће на њих крајем истог века изазвати распад социјалистичке Југославије.

О културним односима рекашких Шокаца са новом матичном државом и Србима из Банатске Црне Горе и града Темишвара у међуратном периоду повремено је извештавала локална темишварска српска штампа, а подаци о овим контактима и буђењу интересовања за ову, до тада мало познату етничку енклаву, могу се наћи у бројним другим изворима тога доба.

Арсеније Бугарски преноси допис Шокачког земљорадничког друштва у Рекашу (послат вероватно почетком 1922. године) „Министарству за земљопривреду” у Београду у коме се моли за књиге „за уздржавање и

очување наше националне свести”. У допису се наводи да су у Рекаш настањени око 1660. године, да су римокатолици који читају латиницу, а да део (10%) чита и ћирилицу и да броје „преко 1.100 душа”. Наиме, успостављањем нових државних граница 1919. Шокци из Рекаша су изгубили везу са својим некадашњим културним центрима (Загреб и Суботица). Уз бележника Јоцу Ћосића допис је потписао и Петар Пелић као председник Друштва. Министар пољопривреде и вода донео је решење 5. 5. 1922. да се у Рекаш пошаље 51 наслов књига и часописа, као и слика краља Петра. Послати материјал је стигао у Рекаш вероватно током јула 1922. у пет пакета, а Ћосић и Пелић су потврдили пријем (Бугарски 2020).

У новосадском *Летопису Матице српске* 1929. године Анте Јагић обављује чланак о Хрватима у Банату, међу којима кратко помиње и Шокце:

Рекашки Шокци (око 1000 душа) су екавски штокавци и, премда малобројни, показују јаку националну свест, имају врло агилне вође, своја добро организована друштва, занимају се националним питањима и живе добро са Србима из околине тзв. „Банатске Црне Горе”. – Имају врло интересантне коледе и нар. обичаје, које би вредно било проучити и забележити пре него што се изгубе. Врло су поносни и лепо развојени људи, и према предању тврде да су се доселили из Далмације чак у половини XVII века (Јагић 1929: 37).

Гласник, Црквени, школски и друштвени лист (1921–1940), који почиње да излази крајем 1921. године у Темишвару, већ следеће, 1922. године почиње да штампа и вести из Рекаша. У броју 23 из 1922. *Гласник* јавља о успешној забави одржаној у Рекашу чији је организатор Јоца Ћосић, општински подбележник. Забава је, каже се у чланку, имала „морални и материјални успех”, уз коментар да „овај народ не броји више од 1200 душа”. Следеће, 1923. године у броју 13 *Гласник* пише:

Рекашко шокачко певачко друштво прославило је 14. априла свој 35-годишњи опстанак и приредило је тога дана забаву са игранком. Програмни део, који се састојао из 12 тачака, изведен је прецизно. Забаву је посетила и једну тачку програма испунила и Темишварска Певачка Дружина. Нашој браћи Шокцима честитамо на слози и ревности око унапређења певачког друштва, којем желимо даље видне успехе.

Већ у следећем броју (3/14 за 1923. годину) *Гласник* објављује обиман чланак *Рекашки Шокци и њихов национални живот* Јоце Ћосића који помиње оснивање Шокачког певачког друштва 1888, контакте са другим Шокцима и Буњевцима (Рекашани су читали *Шокачку и буњевачку вилу и Невен*). Те 1923. године у Рекашу (у средини „Банатске Црне Горе”) постоје *Шокачко земљорадничко друштво, Шокачко певачко друштво* и *Шокачка читаоница*. (у средини „Банатске Црне Горе”). Јоца Ћосић посебно наглашава борбу током које су „шокци остављени сами себи без икакве моралне помоћи могли очувати кроз 300 год. своје чисто народно обележје, без да су примили уплив туђег језика или обичаја”:

Рекашки шокци, као један мали саставни део славенскога народа, до данашњих дана нису баш били познати, нити се о њима водило никаквог рачуна. Они или нису били споменути у државним статистикама или су били узети под „разним народностима” и тако су остали дуго затајени и сакривени пред јавности српског и хрватског народа, који би се валда за њих више заузели.

Шокачко певачко друштво приредило је 4. маја 1924. у част стогодишњице рођења Бранка Радичевића „свечану забаву са игранком” на којој је учествовало и певачко одељење српског друштва „Слога” из Темишвара. *Гласник* је јавио да су госте из Темишвара на рекашкој жељезничкој станици дочекали подбележник Јоца Ћосић са оркестром (*Гласник* 4/14, 1924). Следеће године *Гласник* објављује чланак Јоце Ћосића о светосавској забави у Краљевцу, на којој је присуствовало рекашко шокачко омладинско друштво „Коло” чији је председник Иван Каталинић приказао шалјив монолог „Пијаницу”. (*Гласник* 5/4 1925). *Гласник* 1927. године јавља о још једној шокачкој забави:

У Рекашу је „Одсек младежи Шокачког певачког друштва у Рекашу” одржао дана 5. јуна 1927. у вече успелу забаву са игранком. Омладина је приказала позоришну игру у три чина „Сеоски лола”. Успех забаве и материјалан и моралан је велики. Забаву су посетили и наши Срби из околних села Банатске Црне Горе. (*Гласник* 7/4 1927)

У два броја из 1934. године *Гласник* детаљно извештава о канонској посети епископа Георгија Банатској Црној Гори. Епископу је том приликом у име државне власти домаћин био општински бележник Јоца Ћосић: „По свршеној молитви преосвећени је у гостољубивом дому општинскога бележника Јоце Ћосића примио месне депутације и учествовао на банкету коју Му је сам општински бележник у своме дому приредио.” (*Гласник* 13/5, 1934, стр. 105).⁹

Осим о изузетном значају Јоце Ћосића (1890–1965) за успостављање чврстих веза рекашких Шокаца са другим југословенским народима, темишварски *Гласник* (15/1, 1936) јавља и о доласку контрактуалних учитеља из Југославије („нови учитељи Хрвати римокатоличке вере”) и отварању хрватских школа у Румунији: тада је у Рекаш стигао учитељ Срећко Моровић. *Гласник* у броју 17/2 за 1938. у оквиру *Исказа деце у државним мањинским српско-хрватским школама* извештава да у Рекашу школске 1937/38 од првог до четвртог разреда има 35 ученика, а да их још око 30 похађа државну школу од петог до седмог разреда.

⁹ Јоца Ћосић је у темишварском *Гласнику* (6/19 1926, стр. 148–149) објавио свој запис текстова карашевских здравица „Слава у Крашована”, што је истовремено и први текст уопште објављен у *Гласнику* о Карашевцима. Музиколог Сава Илић је забележио мелодије рекашких Шокаца пошавши од текстова песама које је објавио Јоца Ћосић (Ћосић 1933, 1934). Наиме, Сава Илића је септембра 1960. успоставио контакт са Ћосићем (који је тада већ био у пензији). Мелодије на текстове које је објавио Јоца Ћосић певао му је Мацил Јанкулов Венцил (у то време имао 54 године) из Рекаша (Илић 2006: 625).

Језички пејзаж вишенационалног Рекаша

Језички пејзаж савременог Рекаша, осим документоване синхроне димензије, у сваком случају рефлектује и своју дијахрону димензију јер се однос различитих језика: немачког, хрватског, мађарског, румунског, српског и ромског (а данас и различитих вероисповести: римокатоличке, румунске православне, српске православне и разних малих протестантских заједница), драматично променио од почетка 20. века, као последица бројних миграција, промене државних граница и политичких система.

О јединству грађана Рекаша сведочи споменик погинулима у Првом светском рату 1914–1918, у време када је Рекаш припадао Аустроугарској монархији, а погинули грађани били на у рату пораженој страни. Споменик има четири једнаке странице, на свакој су исписана имена погинулих друге националности, немачка имена написана су готицом, мађарска имена – мађарском ортографијом, румунска – румунском, а шокачка су на српскохрватској латиници. Садржај уводног и завршног текста на споменику идентичан је на сва четири језика. Ово је дословни препис шокачке странице споменика, имена погинулих нижу се по абецедном реду презимена:

U svietskom ratu 1914-1918 god. / rekaske občine šokačke / narodnosti sledeći su sinovi pali / junačkom smrću / JAKOB BLAŽ / JAKOB BOIĆ / MARKO BUNJEVAZ / JAKOB COSIĆ / JOZA GLAVAN / GJURA JANKULOV / IVAN JANKULOV / MARKO JANKULOV / IVAN JANKULOV / GJURA JANZA / FRANJA JANZA / GJURA KATALINIĆ / MATA KATALINIĆ / GJURA KATIN / JAKOB KATIN / MARKO KATIN / MARKO KATIN / IVAN KATIN / GJURA LUKIĆ / IVAN MIOK / MATA PENJOV / IVAN PRAKATOR / IVAN PELIĆ / GJURA PELIĆ / MAXIMILIAN SABLJAR / MATA STANIĆ / GJURA STANIĆ / IVAN STANIĆ / GJURA STANIĆ / JOCA STANIĆ / JAKOB TOMIN / GJURA TROŠKOV / Podignut za večnu spomen i slavu od / darovanja sveopšteg stanovnika.

Католичка црква у Рекашу, саграђена у неоготском стилу током Првог светског рата (1914–1918), прославила је 2018. године стогодишњицу свог постојања. Црква је јединствена не само по својој архитектури већ и по верницима, јер њих чине Шокци, затим, нешто касније досељене банатске Швабе и Мађари досељени на самом почетку 20. века, тако да су натписи у овој цркви на четири језика (дакле, још и на румунском као службеном језику који се користи као *lingua franca*).

На четири језика је исписан распоред литургија на вратима цркве Рођења Светога Ивана Крститеља (са неколико грешака у хрватском делу текста): RIMAKATOLILKA ZUPNA CRKVA „KRSTITELJ SVETI IVAN RODENJA” (што је вероватно дослован превод са мађарског језика будући да следи мађарску синтаксу: „KERESZTELŐ SZT. JÁNOS SZÜLETÉSE”). Миса се, према овом програму, сваке недеље одржава на сва четири језика, укључујући ту и хрватски. Да је и овде у питању превод сведочи податак

да у четворојезичној рубрици у којој би требало да стоји хрватско *Datum*, стоји: *Podataka*.

У капелама у унутрашњости цркве окачене су беле мермерне плочице са молбом девици Марији на мађарском и једна на хрватском језику (*Bl. Device Mario / budi uvek snama. / Tşora. 8. IX. 1942. / Flia. J. Kožar* = односно, скраћено од: *Timișoara, Familia*). Плочице са захвалницама Светом Јуди Тадеју написане су на немачком и мађарском језику, као и плочице намењене Светом Антуну. Посебно је урамљена молитва Светом Антуну на сва четири језика, укључујући и књижевни хрватски језик.

Две постаје (седма и осма) крижног пута су на хрватском: *ISUS DRUGI PUT PADA POD KRIŽOM / ISUS TJEŠI PLAČEĆE ŽENE*. Првих шест постаја су на немачком, затим следе наведене две на хрватском и на крају још шест на мађарском језику. Мермерна табла са именима донатора крижног пута постављена је 1933. године и свакако одражава финансијско и бројчано стање три рекашке католичке заједнице у међуратном периоду.

Ипак, постојање четири језика у језичком пејзажу Рекаша не значи аутоматски и постојање потпуне вишејезичности у том насељу, у данашњем тренутку је очекиван једносмерни билингвизам мањинских народа, а евентуална вишејезичност у етнички мешовитим породицима.¹⁰

Језички пејзаж вишенационалног гробља

Социолингвистичка и антрополошко-лингвистичка истраживања језика на вишенационалном гробљу постају веома актуелна последњих година, посебно у пољској и чешкој лингвистици, овде ћемо поменути само неке новије студије које се баве пограничним регионима (Ващенко, 2020; Белова, Јасинская 2020; 2021¹¹; Kühnel, Mikulová, Stanković, 2023) и посебно – Банатом (Ciobota et al. 2013; Colta, 2014; Sikimić, 2016; Сикимић, Номаћи, 2016; Ђурић, 2017; Tesař, 2020; Бугарски, Попов, 2021; Сореску Маринковић, 2021; Sorescu Marinković, Salamurović, 2022). Језичка документација гробља важна је основа и за социолингвистичка истраживања губљења језика у околностима дијаспоре (VanDam, 2009), будући да надгробни споменици могу послужити као индикатори језичког престижа, језичке

¹⁰ Истраживање савременог стања српско-румунског билингвизма в. у: Caran Andrejić, Gubani, 2022. Резултати овог истраживања лако се могу применити и на друге мањинске језике у румунском Банату.

¹¹ Руски етнолингвисти О. В. Белова и М. В. Јасинска (2020; 2021) на основу теренских истраживања обављених у Пољској (област Подласје) испитују међусобне утицаје белоруске, украјинске, руске и пољске језичке традиције. Баве се антропонимима на надгробним споменицима као централним компонентама епитафа, а посебно графичким системима одређеног језика и варијантношћу записа истог имена, презимена или топонима.

мене и смрти језика.¹² Истраживачки тим Балканолошког института САНУ почевши од првих теренских истраживања Срба у Румунији (од децембра 2013. године до данас) систематски документује језички пејзаж и посебно натписе на надгробним споменицима (детаљан преглед обављених истраживања и језичке документације в. у: Сикимић 2021). Паралелно са многим лингвистичким теренским истраживањима у Србији прикупљена је потпуна или делимична документација надгробних споменика истраживаног (углавном руралног) насеља као секундарни, необавезни циљ у истраживањима мањинских или угрожених говора и језика (на пример, српских гробаља у области Тимока и Запања, затим бугарских, влашких гробаља у источној Србији, русинских, шокачких и бањашких у Бачкој, између осталих). По истој методологији фунерарна грађа за овај прилог прикупљена је као део језичке документације Шокаца у Рекашу.

Стандардна структура хришћанских епитафа има обавезне позиције: име и презиме, датуме/године (смрти или рођења и смрти). Необавезне позиције су податак о узрасту умрлог, иницијална и завршна формула, скраћенице, имена оних који су подигли споменик, датум постављања споменика. Као факултативни подаци на споменицима се могу наћи и други подаци о преминулом и околностима његове смрти.

Теренски рад у савременој Румунији свакако би требало да уважава специфичности овдашње културе смрти. Ниме, како историчарка Михаела Гранча истиче, тоталитарни комунистички режим је покушао да униформише све материјалне аспекте везане за смрт, да их очисти од духовности и створи нову фунерарну реторику, наметне своје архитектонске стандарде у погледу квалитета и димензије споменика, што је довело до минимализације или чак изостављање хришћанских симбола. Формуле са функцијом заштите душе преминулог могу се наћи на свим гробљима у Трансилванији и Банату још у предмодерно доба (формуле садржаја ‘почивај у миру’, ‘Боже чувај нас’ и сл.). На малим, сеоским гробљима на епитафима доминира формула ‘овде почива у миру/Богу’ код православних и код гркокатолика (Grancea, 2005: 239–240, 256).

У самом насељу Рекаш истраживачки тим је првенствено документовао „шокачки језички пејзаж”, па је фотографисао и све словенске фунерарне записе на Католичком и на Мађарском (католичком) гробљу. Фунерарани записи на другим језицима (немачком, мађарском и румунском) само су узредно фотографисани у циљу осветљавања локалног контекста. Истраживачима је у разговорима са Шокцима и Србима који данас живе у Рекашу речено да се Срби досељени из оближње Банатске Црне Горе

¹² Фунерарни натписи могу послужити као поуздан индикатор нестајање језика код малих етничких заједница: тако је на католичком гробљу у Банатском Двору очуван бугарски антропонимски систем, али нема натписа на банатско-бугарском, као у бројчано већим бугарским заједницама у српском делу Баната (Скореновац, Иваново, Бело Блато, Јаша Томић, уп. Сикимић, Номаћи, 2016).

сахрањују на гробљима у својим родним местима. Показало се, међутим, да се на Мађарском гробљу налазе и ћирилички споменици, али није било времена да се детаљно истражи и треће, православно гробље, на коме се, како се претпостављало, сахрањују Румуни.

Шири контекст шокачких фунерарних записа на Католичком гробљу у Рекашу може да пружи анализа постојеће документације вишенационалних гробаља у Банату, односно, натписа на споменицима других словенских народа католичке вероисповести.¹³ У том циљу корићени су подаци о Чесима у српском делу Баната (магистарски рад Шимона Тесаржа, Tesař 2020) и ауторова теренска документација Банатских Бугара са обе стране српско-румунске границе делимично објављена у студији: Сикимић, Нوماћи, 2016.¹⁴

Најчешћа уводна формула на чешким споменицима у јужном Банату јесте: *zde odpočívá* (у различитим правописним реализацијама) која може бити проширена формулама ‘вечитог сна’ (*Věčný sen*) или ‘сна у Господу’ (*v pánu zesnulý*) (Tesař, 2020: 30–34). Најчешће финалне формуле на свим документованим чешким гробљима у јужном Банату: *Klid popeli jejich* (‘мир њиховом пепелу’), а забележене су и знатно ређе финалне формуле: *Čest jejich památce* (‘част њиховом спомену’) и *Odpočivej v pokoji* (‘почивај у миру’). Тесарж је, осим споменика преминулим Чесима са натписом на српском језику, документовао и три споменика на чешком језику али исписана ћирилицом.

На гробљима Банатских Бугара у српском делу Баната доминира иницијална формула: TUKA PUČIVAT/ TUKA PUČIVA / TUKA PUČINVA U MIR VOZLIA / TUKA POČIVA / TUKA POČINVAT, а финална формула је реткост (уп. ипак у Скореновцу: DÁJ NJI GUSPUDINE VÉČIN MIR). Студија Сикимић, Нوماћи, 2016 из техничких разлога није садржавала фотографије нити табеле статистике употребе писма (ћирилице, латинице и стандардизоване банатско-бугарске латинице).

На бугарским гробљима у Румунији сви документовани споменици су на традиционалној банатско-бугарској латиници, а савремене бугарске ћирилице нема (осим на званичним/службеним натписима на зградама у Старом Бешенову (Dudeștii Vechi, Stár Bișnov). Натписи на бугарским споменицима у већински бугарским насељима Винга, Старо Бешеново и Брешта доминантно имају следећу форму: TUKA ČIN + PUČINAK VÉČIN DARUVAJ / DAJ MU GUSPUDINE / VÉČNA SVETLUS DA MU SVET. На

¹³ За лингвисте су од посебног значаја споменици на језицима који користе дијакритичке знаке јер њихов изостанак може да укаже на ниво језичке компетенције особе која је поставила споменик.

¹⁴ Теренско документовање фунерарних записа Банатских Бугара у Винги, Великом Бешенову, Телепи, Брешти и Денти (Румунија), као и теренска истраживања у Јаши Томићу и Иванову (Србија) аутор овог прилога обавио је у сарадњи са др Мотокијем Нوماћи са Универзитета Хокаидо, Јапан, током 2015 и 2016. године.

бугарским споменицима у (етнички мешовитој) Денти постоји неколико записа са формулом ‘лаке земље’: TUKA ČIN + DA MUI LÉKA ZEMETE / NEKA MU BADI LEKA ZEMETE / DA MU LEKA ZEMETE.

Католичко гробље у Рекашу

Рекаш данас има два католичка гробља, оба у власништву католичке парохије. Прво гробље у Рекашу налазило се на месту порте данашње католичке цркве, на простору садашњег гробља прве сахране су започеле 1777. године, капела је саздина 1853, а нешто касније гробље је ограђено каменим зидом. Гробље је проширено 1865. године, дрвени гробљански крст је обновљен 1869, а 1896. постављен је камени крст. Гробље је обновљено 2008. године старањем немачке заједнице, а будући да је већина рекашких Немаца емигрирала – скоро сви њихови гробови су бетонирани.¹⁵ На старом Католичком гробљу у Рекашу сахрањени су Немци и Шокци, али на њему постоји и цео низ натписа на румунском језику, као и низ велелепних ромских капела. Због ограничења времена, језик и култура Рома у Рекашу нису били предмет теренских истраживања али бројни историјски извори помињу велико поштовање које немачки Роми музичари из Темишвара указују кипу ‘црне Госпе’ у рекашкој цркви.¹⁶ Истраживачи нису имали прилике да присуствују некој сахрани, нити су на гробљу имали помоћ локалних познавалаца око тумачења појединих натписа.

Мада ретки, двојезични натписи сведоче о активном суживоту различитих етничких заједница Рекаша: они доказују постојање двојезичности у оквиру појединих породица, или мешовитих бракова.¹⁷ Језичка смена може бити видљива и на породичним споменицима са низом преминулих где се језик натписа мења код потомака. Документовани су немачки и румунски натписи на једном споменику из друге половине 20. века, а румунски и хрватски (шокачки) на једном новијем споменику, подигнутом после 2003. године:

AICI ODINEȘTE / HIER RUHT / HEDWIGA / IRINA SOBOLEANU / 1910-1963 / ANTON / SOBOLEANU / 1899-1983 / FIE-I ODIHNA UȘOARĂ / ȘI MEMORIA BINECUVINTATĂ / RUHE SANFT!

PREȚUIRE ȘI MEMORIE VEȘNICĂ PĂRINȚILOR NOȘTRII: / NONU NEIDONI / 1944-2003 / STANA NEIDONI / 1950-20□□ / LAKA NJIM BILA CRNA ZEMLJA

¹⁵ <http://www.rekasch.de/index.php/friedhof>

¹⁶ <http://www.rekasch.de/index.php/schwarze-madonna>.

¹⁷ На гробљу у Винги постоје и лингвистички хибридни споменици са иницијалном формулом на бугарском а финалном на румунском језику (TUKA PUČINVAT + ODINEASCĂ-SE ÎN PACE). О двојезичним (српским и румунским) натписима на гробљу у Банатском Новом Селу в. Сореску Маринковић 2021: 60–62.

Написи на старијим немачким споменицима (из 19. века) написани су на готици, а и неки новији немачки споменици уз стандардну немачку латиницу повремено користе готицу као јасан и врло уочљив маркер немачког идентитета. На неким породичним немачким споменицима старији написи су на готици, а новији, накнадно дописани, на стандардној латиници. На латинском језику је споменик преминулој немачкој деци из 18. и са почетка 19. Века.

Систематско тимско истраживање културног пејзажа и културне баштине гробаља у румунском Банату (које није обухватило гробља у Рекашу, нити шокачку фунерарну традицију) омогућило је издвајање следећих уобичајених визуелних симбола на споменицима: жалосна врба, ружа, бршљан, и птица, односно – голуб. На католичким споменицима уочено су још и Христово распеће у барелефу, око, путир и мртвачка глава, а антропоморфне представе, скулптуре (анђела или преминулих људи) новија су појава (Ciobotă 2012: 53–57). Према истом теренском истраживању, немачки споменици 20. века имају најчеће угравирани симбол врбе, а ретко се срећу скулптуре голуба или руже. Старији немачки споменици имају симбол ока и мртвачке главе (Ciobotă et al 2013: 108).

На католичким споменицима у Рекашу, уочавају се следећи симболи: врба, врба са крстом, гране ружа у барелефу, уклесана грана руже (са поломљеним цветом), симбол ‘вере, љубави и наде’ (у форми срца прободеног сидром и крстом) уклесан или у барелефу, анђео у барелефу, Христова глава са трновим венцем у барелефу, скулптура разапетог Христа – распеће и скулптуре анђела.

Шокачки споменици су нешто скромније израде од немачких (нема скулптура), али садрже идентичан инвентар хришћанских симбола: раван крст, раван крст са венцем, раван крст са љиљанима, хрстова грана са жировима, маслинова гранчица, гране ружа, поломљена грана руже, врба, врба са крстом, венац цвећа око фотографије покојника на порцелану и хришћански симбол ‘љубав, вера, нада’ (срце прободено сидром и крстом).

У погледу унутрашња организације католичког гробља у Рекашу споменици нису одвојени по етничким границама, али су шокачки споменици донекле груписани по породицама.

Шокачки говор Рекаша: надгробни споменици

Оскудни текстови са шокачких споменика омогућавају само пописивање личних имена и презимена чија је каталогизација непотпуна јер су неки записи нечитки, као и њихову фреквенцију и примењену ортографију (мађарски и румунски правопис и писање дијакритика). Затим се из натписа могу издвојити и неколико иницијалних и финалних фунерарних формула

са минималним бројем језичких елемената који могу да укажу на рекашки шокачки говор¹⁸.

Рашчитана женска лична имена (презиме је наведено у загради):

Aglaiа (Blaž)
Ana (Pelich) / Anna / Ana (Stanič) / Anna (Piszárcek) / Ana (Stanič) / Ana (Jankulov) / Anna (Buda) / Ana (Lustyán) / Ana (Ambrus) / Ana (Katin) / Ana (Kalocsai) / Anna (Jankulov) / Anna (Katalinič)
Anica (Katin) / Anica (Boič)
Berta (Katalinič)
Elena (Katin) / Elena Mereszko
Emilia (Katin)
Erzsébet (Miok)
Florika (Kožar)
Helena (Buda)
Kata (Lukič) / Kata (Stepanov)
Katarina (Secianschi) / Ecaterina (Stanič) / Katarina (Pelič) / Ecaterina (Balekić) / Katarina (Čosič) / Katarina (Jankulov)
Katica (Jankulov) / Katica (Kožar) / Katica (Pelič)
Liubița (Herzog)
Maca (Pelič)
Mara (Katalinič) / Mara (Bunjevac)
Marija (Pelič) / (Marija (Pelič) / Marija (Hercog) / Maria (Herzog) / Marija (Jankulov) / Maria (Tomin) / Marija (Jankulov) / Marija (Kožar) / Marija (Stanič) / Marija (Tomin) / Marija (Buda) / Maria (Jankulov) / Maria (Buda)
Marika (Lukič) / Maria (Jankulov)
Radinka (Katalinič)
Roza (Trifunov) / Roza (Stepanov)
Stana (Stanič) / Stana (Pelič) / Stana (Kožar) / Stana (Katalinič) / Stana (Jankulov)
Tereza (Katin) / Tereza (Stanič) / Terezija (Katalinič)
Valeria (Buda)

Рашчитана мушка лична имена (презиме је наведено у загради):

Andras (Kalocsai)
Doia (Trifunov)
Gyuka (Stanič) / Đuka (Lukič) / Đuka (Stanič) / Đuka (Lukič) / Đuka (Kožar) / Đuka (Janulov)
Đura (Bunjevac)
Iva (Pelič) / Iva (Stanič) / Iva (Katalinič), Iva (Pelič), Iva (Stepanov) / Iva (Buda) / Iva (Katalinič) / Iva (Blaž)
Ivan (Ianculov) / Jvan (Stanič) / Ivan (Jankulov) / Ivan (Jankulov) / Ivan (Kožar) / Ivan (Kožar) / Ivan (Balikić)

¹⁸ Фотографије дела немачких споменика са гробља у Рекашу могу се наћи на специјализованом сајту рекашке немачке заједнице (данас у Немачкој): <http://www.rekasch.de/images/Fotogalerie/Rekasch-Album/Rekascher%20Friedhof%20-%20Ruhestaette%20der%20Verstorbenen/album/index.html>.

Jakob (Pelič) / Jakob (Pelič) / Jakob (Kožar) / Jakob (Jankulov) / Jakob (Katalinič) / Jakob (Katalinič) / Jakob (Katalinič) / Jakob (Miok) / Jakob (Blazs)

Jani (Lustyán)

Joca (Ćosić) / Joca (Jankulov) / Joca (Buda) / Joca (Kožar) / Joca (Buda)

Iosif (Herzog) / Josif (Jankulov) / Iosif (Buda)

Joza (Miok)

Joži (Hercog)

Macil (Katin) / Macil (Jankulov)

Mata (Stanič) / Mata (Pelič) / Mata (Tomin) / Mata (Jankulov)

Matei Adalbert (Katin)

Petar Jača (Pelič)

Petru (Katin)

Radivoi (Secianschi) / Radivoi (Secianschi)

Презимена (у загради су наведена лична имена са споменика):

Ambrus (Ana)

Balekić (Ekaterina) / Balikić (Ivan)

Blaž (Iva, Aglaia) / Blazs (Jakob)

Boič (Anica)

Buda (Joca, Anna) / Buda (Helena) / Buda (Iva, Valeria) / Buda (Joca, Marija) /

Buda (Maria, Iosif)

Bunjevac (Đura, Mara)

Ćosić (Joca) / Čosić (Katarina)

Hercog (Joži, Marija) / Herzog (Iosif, Maria) / Herzog (Liubița)

Ianculov (Ivan) / Jankulov (Joca, Ana, Katica) / Jankulov (Macil, Marija) / Janku-

lov (Ivan, Ivan, Marija) / Jankulov (Jakob, Anna) / Jankulov (Josif, Katarina) /

Jankulov (Maria, Stana) / Jankulov (Mata, Maria) / Jankulov (Đuka, Marija)

Kalocsai (Andras, Ana)

Katalinič (Iva, Radinka) / Katalinič (Mara) / Katalinič (Jakob, Anna) / Katalinič

(Jakob, Berta, Jakob) / Katalinič (Iva, Stana) / Katalinič (Jakob, Terezija)

Katin (Tereza, Petru, Elena) / Katin (Macil, Anica) / Katin (Ana) / Katin (Matei

Adalbert, Emilia)

Kožar (Jakob, Maria) / Kožar (Đuka, Florika) / Kožar (Ivan, Katica, Ivan) / Kožar (Joca, Stana)

Lukič (Đuka, Marika) / Lukič (Đuka, Kata)

Lustyán (Jani, Ana)

Mereszko (Elena)

Miok (Joza, Erzsébet) / Miok (Jakob)

Pelič (Jakob, Marija), Pelič (Jakob, Marija), Pelich (Ana), Pelič (Ivan, Anna) /

Pelič (Iva) / Pelic (Anastasia) / Pelič (Iva) / Pelič (Petra Jača) / Pelič (Iva, Kata-

rina) / Pelič (Stana) / Pelič (Mata, Katica, Maca)

Secianschi (Radivoi, Katarina, Radivoi)

Stanič (Gyuka, Tereza) / Stanič (Ivan, Ecaterina) / Stanič (Ana) / Stanič (Iva,

Ana) / Stanič (Đuka i Marija) / Stanič (Mata, Stana)

Stepanov (Iva, Kata, Roza)
 Tomin (Maria) / Tomin (Mata, Marija)
 Trifunov (Doia, Roza)

Већа фреквенција неких шокачких презимена у Рекашу (Buda, Jankulov, Katalinić, Katin, Kožar, Pelić, Stanić), упоредива је са фреквенцијом презимена уклесаних на споменик погинулима у Првом светском рату: Jankulov (4), Katin (5), Stanić (5), као и са списком чланова (укупно 45) Шокачког певачког друштва 1922. године. И овај списак потврђује високу фреквенцију презимена Jankulov (12), Stanić (7), Pelić (5), Ćosić (4). Потврђена су и друга презимена забележена на надгробним споменицима: Ambruš/ Abruš (3), Buda, Katalinić (2), Katin, Kalin, Kružić, Tomin (3), Herceg, Veke. Жупник Lanj (Lany) има мађарско презиме, а учитељ Стефан Вуковић можда и није родом из Рекаша:

Ivan Jankulov – predsednik, Josif Ćosić – tajnik, George Ćosić – potpredsjednik, Albert Ćosić, Ivan Ćosić, Jakob Jankulov, Pavel Tomin – blagajnik, Josić Jankulov, Josif Ambruš, Ivan Jankulov, Matej Jankulov, George Stanić, Pavel Buda, Gerge Pelić, Josif Pelić, Matej Jankulov, Matej Stanić, George Katalinić, Josif Katin, Albert Pelić, Ivan Jankulov, Josif Veke mlinar, Matej Jankulov, Ivan Abruš, Ivan Jankulov, Matej Lany – župnik, Josif Herceg, Matej Ambruš, George Stanić, George Stanić, Matej Stanić, Jakob Stanić, Đura Tomin, George Ambruš, Ivan Jankulov, Jakob Jankulov, Matej Tomin, Ivan Katalinić, Ivan Pelić, Nikola Kružić, Ivan Stanić, Stefan Vuković – učitelj, George Kalin, Jakob Pelić, George Jankulov. http://www.zhr-ucr.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=1985&Itemid=294

Девојачка презимена удатих жена:

Anna Pelić rođ. Penjov
 Katarina Secianschi rod. Ianculov
 Pelic Anastasia rođena Herzog
 Ana Lustyán rog. Tomin
 Marija Jankulov rod. Čošić
 Mereszko Elena rog. Buda
 Marija Tomin rod. Tyošich
 Fischer Johann, Gustav, Maria geb. Katalinić (1898-1978)¹⁹

У два примера презименом је означена породица: *Đuka i Marija Stanići; Ovdе odpočiva Mata i Stana Stanići*. Породична гробница се некада означава и са: *familie / familia*.

Стандардни модел шокачког фунерарног записа би се могао представити на следећи начин: OVDE ODPOČIVA / (име и презиме) / (година рођења и смрти) / LAKA NJIM CRNA ZEMLJA.

¹⁹ Банатско-црногорска антропонимија обрађена је у радовима Живе Милина (Milin 1998; Милин 2008), а антропонимија Срба и Хрвата у Румунији у радовима Милета Томића (Томић, 2020), карашевска антропонимија анализирана је детаљно у студијама Миље Радана (посебно у: Радан, 2010).

Варијанте иницијалне формуле:

OVDE ODPOČIVA / Ovde od počiva / OVDJE ODPUČIVA / OVDE
POČIVAJU / OVDE ODPOČIVAJU / Ovde Odpočivadu u miru / OVDE
ODPOČIVADU / Ovde počiva (само на гробу Јоце Ћосића)

Немачки и мађарски еквиваленти иницијалне формуле на истом гробљу гласе: hier ruhen/ hier ruhet (‘Овде одмарају / одмара’) односно: Itt nyugszanak / Itt nyugszik (‘Овде одмарају / одмара’).

Година (пеђе и датум) рођења и смрти означавају се обично скраћеницама: umro – umerla / rod. – umrla / rod. – umrala / r. – u. / rog. – umro / rodj. – umr. / gode. – umer. Датум рођења и смрти написани су на мађарски начин (година, месец, дан), посебно на старијим споменицима (1904 Aug. 25).

Понегде је наведен и узраст преминулог као додаток уз године рођења и смрти (stara 73 god. / star 55 god. / STAR 34 GOD / STARA 66 GOD / Stara 67 godina / 22 godine stara / star 4 godine).

Један тешко читљив натпис на гробу војника Јакоба Блажа погинулог 1916. током Првог светског рата на страни Аустроугарске садржи војничку фунерарну формулу: (нечитко) *za Kralja i za našu Domovinu* (Име Јакоба Блажа налази се и на градском споменику погинулим војницима из Првог светског рата).

Варијанте финалне формуле ‘лаке (црне) земље’:

LAKA DA NJIM / CRNA ZEMLJA; LAKA MU / CRNA ZEMLJA; LAKA
NIJM / CRANA ZEMLJA; LAKA NJIM CRNA ZEMLJA; Laka njim crna
Zemlja!; NEKA NJIMA ZEMLJA / LAKA BUDE; LAKA NIM / ZEMLJA
BILA; LAKA JOJ / CRNA ZEMLIJA; LAKA NEK MU / CRNA ZEMLI-
JA; LAKA NJIN / CRNA ZEMLJA; LAKA NJIM CRNA ZEMLJA; LAKA
JOJ CRNA ZEMLJA; NEKA ODPOČIVODU U MIRU / AMEN; LAKA
NJIMIE CRNA / ZEMLJA; Laka nekmu crna zemlja.; Nek odpočivadu u
miru / Lakanyim zemlyica / Amen;

Варијанте финалне формуле: ‘почивај у миру’²⁰:

ODPOČVAJTE U MIRU ! AMEN; POČIVALI U MIRU AMEN; NEKA
ODPOČIVA U MIRU

²⁰ Дијалектолог Павле Ивић је теренска истраживања насеља Рекаш и Банатске Црне Горе обављао јуна 1956, непосредно после петодневног теренског рада у Карашеву (где је боравио заједно са Емилом Петровићем). Основни циљ његовог истраживања су били рефлексни полугласа и јата у карашевским говорима. У Рекашу је на терену провео само један дан, а у банатскоцрногорским селима Краљевац и Петрово Село „по непун дан“ (Ивић 1956: 155). Већ у то време становништво ових села трудило се да говори „књижевним језиком“, што Ивић тумачи снажним утицајем школе и свештенства. Опис шокачког говора Рекаша в. У: Vulić-Vranković 2009.

Финална формула на немачким споменицима гласи: RUHE / RUHET SANFT (‘почивај мирно’) RUHET IN FRIEDEN! (‘почивајте у миру’), а на мађарским споменицима: ÁLDÁS PORAIRA (‘благослов његовом/њеном праху’) BÉKE HAMVAIRA / BÉKE HAMVAIKRA (‘мир његовом/њеном/њиховом пепелу’).²¹ На мађарским споменицима има ортографских грешака које, са своје стране, могу да укажу на ниво познавања мађарског књижевног језика, али могу бити и грешке каменоресца.

Факултативни индивидуални записи на крају споменика врло су ретки, као што је то стих: *Sve je prošlo kao san*. са потписом супруге преминулог која је подигла споменик, односно фрагмент католичке молитве: *Bog je nada, on je život ON je vječnost*.

Последња порука преминулом од стране оних који су подигли споменик има слободну форму:

NASIMA DRAGIMA I / NAJSKUPLJIMA RODITELJIMA / VI ŽIVITE
U NAŠE SRCU / DOVIJEKA

Našima nezabavljenima Roditeljima / Laka nyim je cerna Zemlja!

Poklon od tvoje Majke. / Laka joj crna zemlja. / Dovidjenja.

OVAJ VEČNI SPOMEN / PODIGNUT JE / OD NJINI DJECA / LAKA
VAM CRNJA ZEMLJA!

SPOMEN ZA RODITELJI / KOJI SU UMRELI / U DALEKU ZEM-
LJU. / LAKA NJIM BUDE / CRNA ZEMLJA (само имена преминулих
родитеља без године)

Ovaj večni spomen, našem milom sinu / Zemlja nam pokriva utehu jedinu:
/ Počivaj u miru, naš jedini sine, / Duša tek ti bdiva u nebeske visine; / A mi
ostajemo, tužni i žalosni, / Dok i nas bog primi, u večnoj Radosti!

Као посебна формула издваја се посвета преминулом у форми пасивног партиципа: ‘оплакан/оплакани’ која семантички можда стоји у вези са Сенекином изреком: *Mors optima est perire lacrimandum* (‘Најбоља је смрт умрети оплакан од својих’):

OPLAKANA OD NJENI DECA; OPLAKANI / OD NJINI DECA;
OPLAKANI OD VAŠI DJECA; Oplakani od njihovih deca! ; OPLAKAN
OD NJEGOVE MILE / ŽENE DECA I RODITELJI / LAKA DA NJIM /
CRNA ZEMLJA!; Oplakan je od svoje majke

Сви натписи на шокачким споменицима записани су латиницом у разним ортографским варијантама, пре свега под утицајем мађарског или румунског правописа, често без дијакритика. Општи је закључак да је и писани шокачки говор у постепеном нестајању, као што су то лингвисти

²¹ Овај податак значи да је шокачко-немачких бракова било већ почетком 20. века. Ипак, тачан увид у динамику мешаних бракова може се добити само анализом података из матичних књига рођених, венчаних и умрлих.

одавно учили за усмени говор Рекаша, али се понегде може видети и ревитализован као маркер локалног етничког идентитета и (истовремено) савремених миграционих процеса који су захватили Рекаш (SPOMEN ZA RODITELJI KOJI SU UMRELI U DALEKU ZEMLJU). (= Спомен родитељима који су умрли/умрлим у далекој земљи).²²

Формула ‘лака (црна) земља’

На шокачким надгробним споменицима у Рекашу наведена финална формула ‘лака црна земља’ увек је у оптативу и доследно гласи: LAKA NJIM BILA CRNA ZEMLJA / LAKA NJIM BUDE CRNA ZEMLJA / LAKA NJIM IE CRNA ZEMLJA / LAKA VAM CRNJA ZEMLJA / Laka nyim zemlyica, дакле, углавном са пуним обликом личне заменице у дативу.²³ Нађен је само један споменик са нешто ширим текстом (OVAJ VEČNJI SPOMEN PODIGNUT JE OD NJINI DJECA) и даље: LAKA VAM CRNJA ZEMLJA. Записани облици: *вечњи, дјеца, црња* могу се тумачити као корекција, односно хиперкорекција рекашке екавице ка хрватском језичком стандарду јер је вероватно уклесан после 2002. године.

На карашевским надгробним споменицима ова фунерарна формула се среће нешто ређе: Nek mu/joj/im je laka (crna) zemlja – DA YOY ZEMLJA LAKA / NEKA JOJ BUDE ZEMLJA LAKA / neka joj je laka zemlja / NEK JOJ BUDE LAKA ZEMLJA / NEK JIM BUDE ZEMLJA LAKA (Karaševo); / LAKA TI ZEMLJA. У свим случајевима написан је скраћени облик личне заменице у дативу. Потврде ове формуле забележене су на гробљима у Нермеду, Карашеву и Клокотићу (Sikimić 2016: 56).

Уобичајена румунска формула *Fie-i țărâna ușoară* (‘била му лака земља’) изговара се на сахрани или на парастосу, уобичајена је на румунским надгробним споменицима. У мађарској традицији иста формула (*Legyen neked könnyű a föld!*) изговара се и данас на завршетку сахране, али се она данас не може видети написана на надгробним споменицима. Ова формула иначе припада хришћанству, латински *Sit tibi terra levis*, скраћено STTL, био је натпис на фунерарним споменицима још у старом Риму.²⁴

У потрази за савременим облицима изражавања жалости рекашких Шокаца, прегледани су и новији бројеви часописа *Hrvatska grančica* који

²² На карашевским (католичким) гробљима у Румунији, иницијална формула гласи: **Ovde рођива и миру Вођијет* алтернативно: *рођивати / урођивати* (Sikimić 2016: 54).

²³ На мађарским споменицима на гробљу у Клужу доминирају следеће завршне формуле: ‘благословено (вечно) сећање’, ‘одмарај у миру’, ‘бог вас благословио’, ‘анђео мира нека бди над вама’, ‘нека му је спокојан одмор’ (Grancea, Czapo 2005: 154).

²⁴ Рекашки локатив у *далеку земљу* помиње и Павле Ивић (1956).

објављује читуље Хрвата у Румунији.²⁵ Читуље у овом гласилу сразмерно су ретке, у последњих десетак година објављиване су само читуље упућене појединим угледним Карашевцима и то на хрватском језику. Неке од њих садрже формулу ‘лаке земље’, ова универзална формула конкретизује се у неким случајевима у: *карашевска земља*, са јасном намером истицања регионалног идентитета покојника и евентуално његов национални ангажман:

Neka mu bude laka karaševska zemlja koliko mu je drag bio karaševski narod. Neka mu Bog grijehe oprost, a dušu uzme u raj nebeski! (*Hrvatska grančica*, 9. 4. 2021; *Hrvatska grančica*, 8. 10. 2014)

Pokoj mu duši i *neka mu bude laka zemlja!* (*Hrvatska grančica*, 21. 5. 2019; *Hrvatska grančica*, 12. 3. 2014)

Neka mu Bog oprost, grijehe i *neka mu zemlja bude laka!* (*Hrvatska grančica*, 30. 5. 2012)

Темишварски *Гласник* („црквени, школски и друштвени лист“) убрзо по свом оснивању почиње повремено да објављује читуље и некрологе: прва читуља са завршном формулом: *Нека му је лака земља!* објављена је 1922. године (*Гласник* 2/33 1922), следеће године (*Гласник* 3/13 1923) објављена је читуља са формулом: *Нека јој лака земља и вечна памет!* У једном броју из 1925. године (*Гласник* 5/7 1925), објављена је читуља за руског књижевника Аркадија Аверченка, са истом финалном формулом: *Лака му била црна земља*. Ова формула иначе није уобичајена у руској култури, па се може претпоставити да је преузета из српске фунерарне традиције. Исту формулу садржи читуља за Димитрија Александровића, магистра фармације који је умро и сахрањен у Карансебешу (финална формула: *Лака му земља била*, *Гласник* 6/7 1926) и тако даље.

У савременом темишварском недељнику *Наша реч* читуље су постале уобичајени део и (уз различите пригодне честитке) заузимају по неколико страница. Варијанте формуле ‘лака земља’ нису превише честе,²⁶ оне скоро редовно садрже атрибут *црна* или је земља географски одређена (на пример, *банаћанска*, *кетфелска*) и тако маркира регионални или локални идентитет покојника. Овом допуном се српска (као и горе наведена карашевска) формула разликује од румунског еквивалента *fie-i țărâna ușoară* у коме *țărână* има само значење земљаног праха којим се покрива гроб:²⁷

²⁵ Енклитика *њим* у дативу множине личне заменице забележена је у Рекашу, али не и у БЦГ (Ивић, 1956). За дијалектолошки опис шокачког говора Рекаша в. и: Vulić-Vranković, 2009.

²⁶ Други уобичајени хришћански латински еквивалент фунерарне формуле ‘почива у миру’ био би: *Requiescat in pace* (R. I. P.).

²⁷ *Hrvatska grančica* у новије време објављује прилоге о Рекашу Данијела Лукаћеле: из области традицијске културе објављени су, на пример, његови прилози о шокачким божићним и укршњим обичајима, в. http://www.zhr-ucr.ro/index.php?option=com_content&task=view&id

Лака ти црна земља! / Нека јој је лака земља! / Нека вам је лака црна земља и спокоја вечни сан! / Почивај у миру и лака ти црна земља! / Нека ти је лака банаћанска земља по којој си часно и поштено ишао. / Нек ти је лака црна кетфељска земља!

Мађарско гробље у Рекашу

Језичко документовање Мађарског гробља у Рекашу обављено је због могућности да се и на њему могу наћи шокачки надгробни споменици. То ипак није био случај, а постојање одвојеног мађарског гробља објашњава се чињеницом да су Мађари у Рекаш досељени тек почетком 20. века и то у нови део насеља, па је за њих основано и ново католичко гробље на периферији. Будући да католичка црква дозвољава да се у њеним гробљима сахрањују и припадници других вероисповести лако се може објаснити постојање српских гробова на оба ова гробља. Рекаш се, према подацима Савеза Срба у Румунији, налази у категорији „насеља без традиционалне српске заједнице”, а као што је већ наведено, подаци румунског Пописа из 2011. године у Рекашу региструју 69 Срба (Степанов, Степанов 2014: 33).

На Мађарском гробљу већина натписа је на мађарском језику, али се, као и свуда у Румунији, могу наћи и натписи на румунском језику. Гробљански крст је такође на мађарском језику: *Isten Dicsőségére Emeltette* (‘у славу Божију / подигнут’).

Ћирилички записи на надгробним споменицима на мађарском гробљу, судећи по именима и презименима, припадају Србима.²⁸ Као и шокачки латинички записи на католичком гробљу и ови српски ћирилички натписи веома су кратки и ограничени само на иницијалну (ОВДЕ ПОЧИВА / ОВДЕ СЕ ОДМАРА / ОВДЕ ОДМАРА) и финалну формулу: НЕКА ИМ ЈЕ ЗЕМЉА ЛАКА / НЕКА ИМ БУДЕ ЛАКА ЦРНА ЗЕМЉА. У свим документованим случајевима лична заменица у дативу стоји у скраћеном облику, за разлику од наведених шокачких фунерарних записа са истом формулом.

Будући да у Рекашу нема српске основе школе (а данас српске школе нема ни у селима Банатске Црне Горе), разумљива је употреба румунске ортографије на (највероватније) српском надгробном споменику на Мађарском гробљу у Рекашу: MIȘCOV SMILIA, MILIN JIVA, MIȘCOV LUCREȚIA (преминула 2004), MIȘCOV SLAVCA (преминула 2009), где су презиме Мишков и лична имена Смиља, Жива и Славка српска, али

=1964&Itemid=294, http://www.zhr-ucr.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=1910&Itemid=247.

²⁸ У савременим читуљама објављеним у *Нашој речи* уобичајене су следеће финалне формуле: *Вечна ти памјат. / Вечна вам слава и успомена. / Почивај у миру. / Нека почива у миру! Слава му! / Твојој души мир и покој! / Нека му Бог душу прими у Царству небеском!* и др.

женско име Лукреција то свакако није. Важно је напоменути да присуство румунског имена на српском споменику или присуство српског личног имена на румунском споменику не значи аутоматски етничку или језичку припадност будући да постоје бројне румунско-српске кумовске везе, припадност православној цркви, као и данас сасвим уобичајени мешани бракови. Ћирилички запис, међутим, знатно оснажује претпоставку о српској етничкој припадности будући да јасно маркира идентитет. Разлог подизања сваког појединог ћириличног споменика на овом гробљу може се објаснити само путем интервјуа као што су то већ показала досадашња истраживања језичког пејзажа гробља.

Имајући у виду податак добијен на терену града Рекаша да је већина рекашких Срба досељена из Банатске Црне Горе и да постоји обичај да се сахрањују на гробљима у својим селима, може се претпоставити и директна веза са уобичајеним фунерарним записима са ових сеоских гробаља. Међутим, у српским гробљима Банатске Црне Горе око половине надгробних обележја чине дрвени крстови (Ciobotă et al 2013: 110).

Тако и међу надгробним споменицима у банатско-црногорском насељу Краљевцу доминирају дрвени крстови, на већини њих исписан је кућни број који олакшава препознавање сахрањених мештана. Редовне су иницијалне формуле су: *Овде одмара/одмару* (овај облик трећег лица множине одлика је локалног говора) / *Овде почива*. На споменицима написаним на румунском језику иницијална формула је идентичног садржаја: *Aici odihnește*. Уобичајене су финалне формуле: *Вечна јој/му/ти успомена / Вечна ти је успомена / вечни успомен*. На само један споменику уклесан је персонализован натпис: *Они нису мртви! / живеће вечно. / Су само горе...*

На споменицима у Краљевцу документоване су следеће финалне формуле ‘лаке земље’: *Снавај у миру* (ређе) и уобичајено: *Лака му/ти/им црна земља* са варијантама: *Нека јој/му/им лака црна земља*, односно, на само једном споменику: *Угаси се сјајна зрака / нека ти буде / земља лака*. На краљевачким споменицима на румунском језику финална формула је доследно: *Fie-i țărâna ușoară* (‘била му/јој земља лака’). За разлику од српских потврда, наведена румунска формула нема атрибут ‘црна’, помиње се само ‘земља’, односно *țărână*, термин који у румунском језику има специфично значење земље којом се покрива гроб или танак слој земље, а означава и земаљске остатке покојника.

Што се тиче споменика на гробљу у Петровом Селу, документоване су следеће иницијалне формуле (у неким случајевима текст је на латиници²⁹): *ОВДЕ ОДМАРА / OVDE ODMARA / ОВДЕ ОДПОЧИВА / ОВДЕ ПОЧИВА / ОВДЕ ЛЕЖИ*. Финалне формуле гласе: *БОГ ДА ГА ОДМАРА У МИРУ*

²⁹ Ова румунска фунерарна формула, осим на надгробним споменицима, изговара се и приликом помињања неког покојника, у сличној функцији као у српској традицијској култури: *Бог да му/јој душу прости*.

/ ЛАКА ЈОЈ/МУ ЦРНА ЗЕМЉА / ВЕЧАН ЈОЈ ПОМЕН. Румунском латиничном ортографијом, али на српском језику, написан је податак о подизању једног споменика: OVAJ SPOMENIK PODIJE SUPRUGA SLAGENA I CERCA SUZANA. На споменицима у Петровом Селу документовано је и неколико екстензивних текстова у којима се покојник обраћа својој породици на локалном говору, као и информација о томе ко је подигао споменик. И за ово гробље карактеристични су високи дрвени крстови са урезаним натписима.

Завршне напомене

Основни недостатак теренске документације вишејезичких гробља у граду Рекашу на којој се заснива овај прилог јесте изостанак сарадње са неким добрим познаваоцем локалних прилика *in situ*. Бројне студије релативизују компетенције екстерног истраживача да сам контекстуализује неки надгробни споменик и истичу пресудан значај локалног водича (Сикимић, Нوماћи 2016: 18; Ђурић, 2017; Сореску Маринковић, 2021).

Шокци из Рекаша данас имају могућност да прате све хрватске медије у Румунији на стандардном хрватском језику, иначе намењене далеко бројнијим Карашевцима, тиме је локални шокачки екавски говор двоструко угрожен и престижом стандардног језика. Може се претпоставити да је у периоду интегралног југословенства, као и периода социјализма, односно српскохрватског стандардног језика, рекашки говор био и под јаким утицајем српских екавских говора. Утицај католичке цркве на очување хрватског језика у Рекашу представља посебан истраживачки задатак.

Сложени етнички и језички односи преламају се на надгробним натписима: употребом одговарајућег писма као етничког идентитета (латиница / ћирилица), али смештањем српских споменика (очигледно новодосељених Срба у Рекашу) на маргину насеља у Мађарско гробље, на коме, иако је католичко нема споменика католика Шокаца, староседелаца у Рекашу. Евидентно је присуство шокачког говора на споменицима у Рекашу, у односу на ретке примере локалног говора Банатске Црне Горе на споменицима у насељима Краљевац, Станчево и Петрово Село који се могу објаснити и као грешке клесара.

Када се прикупи репрезентативан корпус фунерарне језичке грађе вишејезичних и мултиконфесионалних гробља даљи правци разматрања могли би да се баве питањима аутономности и локалности текста гробља (ако се појединачно гробље сагледава као целина) у односу на вероисповест и у односу на конкретан језик или сродне и узајамно разумљиве језике (пре свега словенске), а затим и на рефлектовања феномена мешаних бракова на фунерарне записе. Аутономност гробља се у случају Рекаша осликава

у често рудиментарним записима на релативно уједначеним споменицима два гробља: (великог) Католичког гробља и (малог, такође католичког) Мађарског гробља у Рекашу. Дијахрона димензија текста гробља омогућена је чињеницом да католичка гробља дозвољавају сахрањивање и не-католика, а сами споменици јасно сведоче о вишејезичности, пре свега и двојезичности: матерњи језик плус румунски као данашњи државни језик, односно мађарски као некадашњи државни језик у Аустроугарској. Тачна хронологија којом је снабдевен сваки споменик омогућава да се прати брзина којом текст гробља прати промене у језичкој политици. За контекстуализацију надгробних споменика неопходан је увид у локалну историју и могуће утицаје кључних политичких дешавања крајем 20. и почетком 21. века: пад Берлинског зида, румунска Револуција, улазак Румуније у Европску Унију и отварање граница, политичке и економске миграције. Постојање јасних и читљивих споменика на рекашким гробљима омогућава не само увид у времену развијену социолингвистичку слику ове вишенационалне заједнице већ и у приватну историју Рекаша.

Литература

- Белова, Ясинская, 2020: О. В. Белова, М. В. Ясинская, Мемориальная эпитафка польско-белорусского пограничья: коллективная память и практики коммеморации, *Slavica slovacica* 3, 346–358.
- Белова, Ясинская, 2021: О. В. Белова, М. В. Ясинская, Антропонимия и топонимия в мемориальной практике эпитафкике Подляшья, *Вопросы ономастики* 18/1, 62–84.
- Бугарски, 2020: Арсеније Бугарски, Подаци о рекашким Шокцима у Архиву Југославије, *Темишварски зборник* 12, 165–168.
- Бугарски, Попов, 2021: Стеван Бугарски, Дејан Попов, *(С)поменици*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Ващенко, 2020: Д.Ю. Ващенко, К специфике варьирования в структуре надгробных надписей у градищанских хорватов Южной Словакии и Венгрии (по материалам полевых исследований), *Slavica Slovaca* 55/3, 359–367.
- Ђурић, 2017: Љубица Ђурић, Контекстуализација језичких пејзажа српских гробова у региону реке Мориша, *Исходишта* 3, 129–140.
- Ивић, 1956: Павле Ивић, Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом, *Годишњак Филозофског факултета* I, Нови Сад, 146–160.
- Илић, 2006: Сава Илић, *Музичко наслеђе Срба, Шокаца и Карашеваца у Румунији*, Нови Сад: Матица српска, Београд – Музиколошки институт САНУ.
- Јагић, 1929: Анте Јагић, Хрватске насеобине у Банату, *Летопис Матице српске* 319, 33–39.

- Милин, 2008: Жива Милин, *Студије из србистике. Studii de sârbistică*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Радан, 2010: Михај Н. Радан, Карашевска антропонимија у прошлости и данас, у: *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности. Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 445–458.
- Сикимић, 2019: Биљана Сикимић, Станчево: Наративи о раду и сиромаштву, *Исходишта* 5, Темишвар / Ниш, 403–424.
- Сикимић, 2021: Биљана Сикимић: Етнолингвистички и антрополошко-лингвистички аспекти истраживања Срба у Румунији. Искуства теренског рада, *Срби у Румунији, садашње стање и перспективе* (Т. Варади, М. Радан, ур.), Београд: САНУ, 2021, 51–66.
- Сикимић, 2021а: Биљана Сикимић, Срби у Поморишју, између села и града, *Исходишта* 7, 301–323.
- Сикимић, Номаћи, 2016: Биљана Сикимић, Мотоки Номаћи, Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: банатски Бугари/Палћани у Србији, *Јужнословенски филолог* 72/1-2, 2016, 7–31.
- Сореску-Маринковић, 2021: Анамарија Сореску-Маринковић, Језички пејзаж банатског румунског гробља: епитафи, приче о идентитету, *Acta Pannonica* 2, Вршац, 53–69.
- Степанов, Степанов, 2014: Љубомир Степанов, Весна Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томић, 2020: *Срби и Хрвати у Румунији. Имена, презимена, надимци и имена места у њиховим насељима*, București: Editura Universitară.
- Bertram, Heuer, Stricker, 2003: Franz Bertram, Edith Heuer, Elisabeth Stricker, *Familienbuch der deutschen Familien aus Rekasch im Banat 1740–2002*, Heimattortsgemeinschaft Rekasch.
- Caran Andrejić, Gubani, 2022: Maca Caran Andrejić, Ianko Gubani, Језичко-комуникацијско понашање Срба у вишејезичном окружењу румунског Banata, *Исходишта* 8, 311–319.
- Colta, 2014: Rodica Colta, Lecturi posibile ale cimitirului în localitățile multietnice. Studiu de caz: cimitirele din comuna Secusigiu, *Studii și comunicări de etnologie* XXVIII, 118–128.
- Ciobotă et al, 2013: Alexandru Ciobotă et al, *Cimitirul ca element în evoluția peisajului cultural. Studiu de caz: Cimitirele rurale din Banat*, Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Ćosić, 1933: Joca Ćosić, Narodne pjesme (Rekaš u Rumunjskoj), *Zbornik za narodne običaje Južnih Slavena* XXIX/1, 181–186.
- Ćosić, 1934: Joca Ćosić, Narodne pjesme (Rekaš u Rumunjskoj), *Zbornik za narodne običaje Južnih Slavena* XXIX/2, 213–228.
- Domaneanț 2012: Iacob Mihai Domaneanț, Croați, *Cronologia minorităților naționale din România* (Gidó Attila, ed.), Volumul I, Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru studierea problemelor minorităților naționale, 171-.

- Grancea, 2005: Mihaela Grancea, Epitaful românesc din perioada reginului totalitar, sursă pentru investigarea atitudinilor referitoare la moarte, *Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI–XX* (M. Grancea, coord.), Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 239–303.
- Grancea, Csapó, 2005: Mihaela Grancea, Emőke Csapó, Poarta „Marii Treceri” sau perspective asupra morții reflectate de epitaful maghiar din Cimitirul Házsongárd în Clujul secolului al XIXI-ea, *Reprezentări ale morții în Transilvania secolelor XVI–XX* (M. Grancea, coord.), Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 147–166.
- Grbić Jakopović, 2016: Jadranka Grbić Jakopović, Povijesna, etnološka i folkloristička istraživanja Hrvata u Rumunjskoj, *Romanoslavica* LII/2, 71–81.
- Krpan, 1990: Stjepan Krpan, *Hrvati u Rekašu kraj Temišvara*, Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Kršćanska sadašnjost.
- Krpan, 1992: Stjepan Krpan, *Portreti rumunjskih Hrvata*, Zagreb: Hrvatski sabor kulture
- Kühnel, Mikulová, Stanković, 2023: Ferdinand Kühnel, Soňa Mikulová, Snežana Stanković (eds), *East Central European Cemeteries, Ethnic, Linguistic, and Narrative Aspects of Sepulchral Culture and the Commemoration of the Dead in Borderlands*, Peter Lang.
- Milin, 1998: Jiva Milin, *Studii de slavistică*, Timișoara: Editura Mirton.
- Olujić, 2021: Ivana Olujić, Hrvati u Rumunjskoj, *Revista Verso* II/3, 36–40.
- Radan, Uskatu, 2022: Mihaj N. Radan, Miljana Radmila Uskatu, O karaševskoj antropimiji iz XVI veka, *Исходишта* 8, Темишвар –Ниш, 235–264.
- Rumesz, 2018: Waltraud Rumesz, *Rekasch 2018: 100 Jahre Rekascher Kirche: 1918-2018*, Heimatortsgemeinschaft Rekasch.
- Sikimić, 2016: Biljana Sikimić, Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobni spomenici, *Фолклористика* 1/2, Београд, 2016, 43–63. http://folkloristika.org/site/assets/files/1080/sikimic_k.pdf
- Sorescu-Marinković, Salamurović, 2022: Annemarie Sorescu-Marinković, Aleksandra Salamurović, The rural linguistic landscape of Banat, *Eastern European Countryside* 28, 51–79.
- Tesař, 2020: Šimon Tesař, *České náhrobní nápisy v lokalitách Bela Crkva, Kruščica a Češko Selo v srbském Banátu*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav slavistiky. https://is.muni.cz/th/wgnev/Ceske_nahrobni_napisy_v_lokalitach_Bela_Crkva_Kruscica_a_Cesko_Selo_v_srbskem_Banatu.pdf
- VanDam, 2009: Kara VanDam, Dutch-American language shift: evidence from the grave, *LACUS Forum* XXXIV, Speech and Beyond, 31–40.
- Vulić, 1998: Sanja Vulić, Rumunjski Hrvati u pretpreporodnom i preporodnom razdoblju, *Dani hvarskega kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 24/1, 567–574.
- Vulić, 2009: Sanja Vulić-Vranković, Iz današnjega govora šokačkih Hrvata u Rekašu u Rumunjskoj, *Šokačka rič* 6, Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt, 161–175.

Vulić, 2015: Sanja Vulić-Vranković, Istraživanja Stjepana Krpana o Hrvatima u Rumunjskoj, *Kolo* 4, 123–128.

Биљана Сикимич

НАДГРОБНЫЕ НАДПИСИ ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ КЛАДБИЩ: СЕРБЫ И ШОКЦЫ В РЕКАШЕ (РУМЫНИЯ)

Резюме

В самом поселении Рекаш мы задокументировали «шокацкий лингвистический ландшафт», поэтому (за исключением публичных надписей) сфотографировали все славянские погребальные записи на католическом и венгерском кладбищах. В беседах с шокцами и сербами, проживающими сегодня в Рекаше, исследователям рассказали, что сербы, иммигрировавшие из близлежащей Банатской Черногории, были похоронены на кладбищах в своих родных деревнях. Все надписи на памятниках шокцев выполнены на латыни в различных орфографических вариантах. Почти все содержат только вступительную и заключительную погребальную формулу. Вводная формула звучит буквально: *Ovde odpočiva / Ovde odpočivaju*. В одном примере та же формула гласит: *Nek odpočivadu u miru* (но диалектную форму: *отпочиваду* можно трактовать и как ошибку каменщика). Что касается орфографии: помимо стандартной латиницы использовалась латиница без диакритических знаков и адаптированная венгерская латиница. Есть и более новые гибридные надписи: частью на литературном румынском языке, частью на говоре шокцев. На венгерском кладбище в Рекаше большинство надписей на венгерском языке, но, как и везде в Румынии, есть и надписи на румынском языке.

Ключевые слова: Рекаш, Румыния, лингвистический ландшафт, кладбище